

2 Karaktärisering av kyrkoanläggningen

2.1 Kyrkomiljön

Vendels kyrka är belägen på Vendelåsen som höjer sig markant över det omgivande odlingslandskapet. Från kyrkan har man en vid utsikt över slätten i söder. Vid en kyrkogårdsutvidgning på 1880-talet påträffades de berömda båtgravarna sydost om kyrkan som givit upphov till namnet Vendeltid för den period av den nordiska folkvandringstiden som inföll ca 550-800. Norr om kyrka och kyrkogård ligger prästgården och klockstapel. Kyrkomiljön är närmast unik med sin höga medeltida bogårdsmur och sina bågige stigluckor i tegel.

2.2 Kyrkan

Vendels kyrka är en av de största och ståtligaste medeltidskyrkorna i Uppland. Den är uppförd under folkungatiden omkring år 1300 och invigd år 1310. Kyrkan består av långhus med smalare, rakt avslutat kor, vapenhus i söder och sakristia i norr. Samtliga byggnadsdelar är uppförda samtidigt. Mot norr finns en stor tillbyggnad från 1730-talet med putsade fasader som kallas nykyrkan. I övrigt har kyrkan i mycket hög grad bevarat sitt medeltida utseende. Kyrkan har branta spåntäckta sadeltak. Även nykyrkans tak är spåntäckt.

Tegelfasaderna uppvisar spår av tidigare spetsbågiga fönsteröppningar på långhusets södra och västra sida. De har på 1700-talet ersattes av nuvarande stora, rundbågiga fönster. Koret har dock kvar ursprungliga fönsteröppningar vilka delvis rekonstruerats. Sakristian har bevarat två små medeltida spetsbågiga fönsteröppningar varav det norra är rekonstruerat. Ingång till kyrkan sker genom södra vapenhuset som är försedd med en stor träport. Även nykyrkan är försedd med ett vapenhus på norra sidan. Dess portar har dubbeldörrar från 1700-talet med fiskbensmönstrad, profilerad panel.

Kyrkan är försedd med strävpelare i hörnen på långhus och kor samt mitt på fasaderna mot söder. Det finns spår efter bomhål i alla murar. Vid takfoten löper en fris med triangulära vitputsade blindingar ovanpå dubbla strömskift, som murningstekniken med tvärställda tegelstenar kallas. Korgaveln har en mindre blinding högt upp på röstet, västgaveln däremot har tre jättelika blindingarnischer, putsade och vitkalkade, som fyller nästan hela gavelröstet. Det medeltida vapenhusets gavelröste har en stor treklöverformad blindingarnisch.

Vapenhuset har tegelgolv och är försett med två kryssribbvalv. Väggar och valv pryds av medeltida kalkmålningar. På väggarna finns rester av 1300-talsmåleri, medan valvmålningarna är från 1451-52. Mot långhuset finns en stor spetsbågig portöppning med rikt profilerade omfattningar i tegel. Liksom långhuset har även vapenhuset ursprungligen haft trätunnvalv.

Långhuset är fyra travéer långt och täcks av kryssribbvalv. Koret är smalare än långhuset och två travéer långt. Kyrkan välvdes i mitten av 1400-talet. Innan dess hade kyrkan höga trätunnvalv. Det skiljs från långhuset genom en spetsbågig triumfbåge. Golvet är täckt med kalksten, i koret finns inlagda äldre gravhällar i golvet. I västra delen av kyrkan är golvet upphöjt och täckt med ålderdomliga tegelstenar. Längst i väster finns en öppen yta runt den medeltida

dopfunten. Bänkinredningen består av slutna bänkkvarter från 1700-talet målade i blå- och gröntonad marmoreringsteknik. I långhusmurarna finns flera stora nischer mot norr och söder. I korets sydmur finns fem små förvaringsnicher.

Kalkmålningarna härstammar från 1451-52 och är utförda av Johannes Iwan. Målningarna togs fram vid en stor restaurering som genomfördes 1930. Då flyttades även orgelläktaren från långhuset till sin plats i nykyrkan. Nykyrkan har ett vitmålat plafondtak i trä med profilerade lister. Kolonnerna till läktaren liksom läktarbröstningen är marmorerade i blågröna toner. Läktaren är tillverkad 1762. Orgelfasaden på läktaren är ritad av Olof Tempelman, men orgeln är tillverkad på 1890-talet. Intill västra väggen, vid öppningen mot långhuset, står en sentida kororgel målad i samma färger som övrig inredning. Vid en restaurering 1978-80 gjordes en läktarunderbyggnad som innehåller serviceutrymmen och ett mindre gudstjänstrum. Väggen mot nykyrkan är försedd med ljusmålad träpanel. På den väggen hänger tolv skulpturer i trä från 1600-talet.

Sakristian täcks av ett till synes ribblöst valv med målningar i form av dekorativa mönster som ska efterlikna valvribbor. Vidare är de oputsade tegelväggarna målade i rött och grått med imålade fogar. Sakristians målningar härstammar från kyrkans byggnadstid kring 1300. Ingången till sakristian omges av en ståtlig portal med en rundbågig profilerad omfattning av målat tegel samt en utskjutande vimperg, dvs. en spetsig prydnadsgavel.

Altaruppsatsen i senbarock härstammar från omkring 1750. Den är försedd med marmorerade pilastrar och kolonner med förgyllda kapital som bär upp ett rikt profilerat entablement och ett överstycke med förgylld strålgans som omger det cirkelformade korfönstret. Altartavlan föreställer Kristi korsfästelse. Predikstolen, placerad på långhusets norra sida vid öppningen till nykyrkan, är från 1680-talet.

2.3 Klockstapeln

Vendels klockstapel står på höjden norr om prästgården. Den är byggd 1734 och ombyggd 1871. Nedervåningen har inåtlutande väggar klädda med falsad skivplåt. Ovanpå den reser sig stapeln med brädklädda väggar målade i gult med ljusgrå listverk. Klockvåningen har stora öppningar. Ovanpå den finns ett tak med karnisprofil, täckt med falsad skivplåt, som bär upp en liten brädklädd lanternin vilken i sin tur kröns av en huv.

2.4 Kyrkogården

Kyrkogården omges i norr, väster och söder av en hög bogårdsmur i gråsten som är täckt med en spånklädd träöverbyggnad. Mot söder och norr genombryts kyrkogårdsmuren av de mäktiga medeltida stigluckorna i två hela våningar. Stigluckorna är imponerande genom sin storlek. De är uppförda på 1400-talet och liksom kyrkan byggda med murar i tegel som är rikt utsmyckade med vitputsade blinderingar. Öster om stigluckorna omgärdas kyrkogården av en kallmurad gråstensmur som tillkom vid kyrkogårdens utvidgning 1881-82. Marken sluttar mot öster där det finns en kyrkogårdsentré med granitstolpar och gjutjärnsgrind med trappor och grusgång i rak axel mot kyrkans östra gavel. Även övriga gångar på kyrkogården är grusade. I slutningen söder om kyrkogården ligger den senaste kyrkogårdsutvidgningen som inramas av en låg

häck. Nedanför södra stigluckan står monumentet över båtgravarna som grävdes ut i samband med den första kyrkogårdsutvidgningen 1881-82.

Kyrkogården omgärdas av en trädkrans. I nordvästra hörnet finns ett stort timrat magasin inbyggt i kyrkogårdsmuren. Det är den gamla tiondeboden. Närmast väster om kyrkogården finns en äldre faluröd ekonomibyggnadslänga.

Vendels kyrkogård uppvisar en rik variation av gravvårdar från det sena 1800-talet och 1900-talets första hälft. De äldsta gravarna är koncentrerade till kyrkogårdens västra del. Södra och östra delen av kyrkogården har till största delen fyllts med gravar efter 1930. Inslaget av grusgravar med stenramar är mycket stort över hela den muromgärdade kyrkogården. Den nya kyrkogården i söder är grästäckt och har gravstenar i raka rader som indelas i kvarter genom låga häckar.

2.3 Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Vendels kyrka och kyrkogård är kanske den märkligaste medeltida kyrkomiljö som finns i länet vid sidan om domkyrkan. De stora stigluckorna och den höga bogårdsmuren är unika även i ett nationellt perspektiv. Kyrkan tillhör de största och ståtligaste medeltida landskyrkorna i länet och är definitivt en av dem med den allra högsta konstnärliga kvaliteten. Kyrkans medeltida utseende är helt bevarat med undantag för 1700-talets utbyggnad av nykyrkan mot norr. Kyrkogården har en ovanligt stor andel grusgravar samt i övrigt en traditionell utformning med grusgångar och äldre lövträd.

Att särskilt tänka på vid förvaltning och användning av kyrka och kyrkomiljö:

- Kyrkomiljön i Vendel är en av de märkligaste som finns i Uppland.
- Stigluckorna är unika genom sin storlek och medeltida tegelarkitektur.
- Kyrkogårdsmuren är ovanlig genom sin till stor del bevarade medeltida karaktär.
- Kyrkogården har ett ovanligt stort inslag av grusgravar vilka är känsliga för förändringar.
- Spåntaket har mycket lång kontinuitet som taktäckningsmaterial på kyrkan, stigluckorna och bogårdsmuren.
- Tegelarkitekturen utgör ett viktigt historiskt dokument och representerar den första generationen tegelbyggnader i Mellansverige.
- Kyrkorummets domineras av två epoker: dels medeltiden, som syns främst genom rummets uppbyggnad och de medeltida målningarna, och dels 1700-talet, som i hög grad avspeglas i den fasta inredningen samt i nykyrkan.
- Klockstapeln är oförändrad sedan 1870-talet då den ursprungliga stapeln från 1700-talet byggdes om.

2.4 Källor, litteratur och övriga uppgifter

Alm, Henrik, Vendels kyrka, Upplands kyrkor 12, Uppsala 1947.

Bonnier, Ann Catherine, Kyrkorna berättar, Upplands kyrkor 1250-1350, Uppsala 1987.

Kilström, Bengt Ingmar, Vendels kyrka, Upplands kyrkor 12, 3: e omarbetade upplagan, Uppsala 1982.

Inventeringsdatum: 25 juni 2003

Ansvarig för inventering och kulturhistorisk karaktäristik Johan Dellbeck.

Vendels kyrka, Uppsala län

Vendels kyrka sedd från söder.

Interiör från långhuset sett mot väster.

3 Kända ombyggnader, förändringar och underhållsarbeten

3.1 Källor och litteratur

Alm, Henrik, Vendels kyrka, Upplands kyrkor 12, Uppsala 1947.

Bonnier, Ann Catherine, Kyrkorna berättar, Upplands kyrkor 1250-1350, Uppsala 1987.

Kilström, Bengt Ingmar, Vendels kyrka, Upplands kyrkor 12, 3: e omarbetade upplagan, Uppsala 1982.

Riksantikvarieämbetet, utdrag ur byggnadsregistret, Vendels kyrka.

Upplandsmuseet, arkivet.

3.2 Kronologisk förteckning

Årtal	Händelse	Källa
1300-1310	Kyrkan uppförs med långhus, smalare kor, vapenhus i söder och sakristia i norr. Det byggdes även ett vapenhus på långhusets norra sida. Invändigt hade kyrkan trätunnvalv.	Bonnier 197 ff.
1400-talet	Stigluckorna byggs	Kilström s 4
1451-52	Kyrkorummet välvs med kryssribbvalv och förses med målningar. På kyrktaket finns en takryttare.	Alm 212 ff.
1685	Ny predikstol införskaffas.	Kilström s 18 f
1700-tal	Fönster byggs om och förstoras.	
1734-36	Nykyrkan byggs norr om långhuset och det medeltida norra vapenhuset rivs. Fönstren förstorades. Klockstapeln byggs 1734.	Kilström s 8 f. Raä
1752	Kyrkan förses med ny altarupsats och altartavla.	Kilström s 19
1762-64	Ny läktare byggs i västra delen av långhus. Vapenhus byggs till nykyrkan.	Raä
1700-talets slut	Ny orgelfasad byggs efter Olof Tempelmans ritningar. Takryttaren förstörs av blixtnedslag.	Kilström s 19
1871	Klockstapeln renoveras och får sitt nuvarande utseende.	Kilström s 23
1877	Järnkaminer installeras i kyrkan.	Kilström s 14
1895	Ny orgel införskaffas men den gamla orgelfasaden behålls.	Kilström s 19
1930	Kyrkan restaureras enligt förslag av arkitekt Erik Fant. Kalkmålningarna togs fram och konserverades av konservator Alfred Nilsson. Orgelläktaren flyttades till nykyrkan och dopfunten placerades i västra delen av långhuset. Inredningen återfick sina gamla färger. Fönstren försågs med antikglas i	Kilström s 14.

Vendels kyrka, Uppsala län

	blyspröjsar. Elvärme och elbelysning installerades. Troligen var det även nu som de medeltida fönstren rekonstruerades i sakristian och korets sydmur.	
1960-65	Nya kyrkogården anläggs söder om den gamla.	Upplandsmuseet
1974-75	Utvändig renovering efter åtgärdsförslag upprättat av Bjerking ingenjörbyrå. Omfattade bl.a. rengöring av murverk, putsning och avfärgning på nykyrkan. Grundförstärkning av nykyrkans vapenhus och de båda västra murpelarna. Även klockstapeln och stigluckorna och tiondeboden renoverades.	Upplandsmuseet
1978-80	Invändig ombyggnad i nykyrkan. Nya rum skapas under läktaren. Konservering av målningar, av konservator Alf Hedman. Även i långhus och kor gjordes renovering, kalkstensgolvet i koret lades om och golvvärme installerades. Halogenbelysning installerades. De restaureringsarbeten inklusive förberedande projekteringar som genomfördes 1968-84 sammanfattades av Karin Nordåker från Bjerking i en rapport som finns i Upplandsmuseets arkiv.	Upplandsmuseet
1997	Renovering av spåntak på kyrka och stigluckor och bogårdsmur	Upplandsmuseet
2001	Klockstapeln renoveras.	Upplandsmuseet

Södra stigluckan. Till vänster ses den höga medeltida bogårdsmuren och till höger den lägre gråstensmuren från 1880-talet.

Vendels kyrka, Uppsala län

Vy över kyrkogården och den stora nykyrkan sedd från kyrkogårdens nordvästra hörn.